

DEATH SEEN FROM THE JUDICIAL PERSPECTIVE OF THE NEW ROMAN CIVIL CODE: THE RESPECT OWED TO A DECEASED PERSON

Diana Domnica Dănișor, Assoc. Prof., PhD and Sevastian Cercel, Prof., PhD, University of Craiova

Abstract: Death, natural phenomenon is governed by the new Romanian civil code thread the rights and obligations of the heirs of deceased persons, and in terms of respect due respect for the deceased perspoanei Corpses, by prohibiting certain methods of removal of organs from persons clinically dead by the new criteria of death, memory and respecting the body of the deceased and the prohibition of infringing personal memory and recognition of respectful treatment of the dead body.

Keywords: death civil code, the deceased body, organ harvesting.

Personalitatea juridică a omului încetează odată cu decesul său, așa încât „drepturile personalității” se sting. Respectul datorat persoanei decedate este o noțiune care ține de tradiție, dar care primește în dreptul român o consacrare legală prin dispozițiile Noului Cod Civil.

Persoanei decedate i se datorează respect cu privire la memoria sa, precum și cu privire la corpul său (art. 78 NCC). Respectul datorat persoanei decedate privește, așadar, două mari aspecte: „memoria” și „corpul”. Mai întâi, dispoziții legale reglementează conținutul obligației de a respecta memoria persoanei decedate. Pe de altă parte, corpul neînsuflit, deși nu mai este o persoană fizică, este „impregnat de personalitatea celui care a fost”. Soluțiile *Noului Cod Civil* aduc în această materie fermitatea și claritatea dreptului.

1. Noțiuni introductive. *Codul civil român* de la 1864, asemenea modelului său francez de la 1804, nu reglementa drepturile personalității. Multă vreme dreptul a privit omul numai ca o abstracțiune juridică, ca „titular de drepturi și obligații”, iar existența sa biologică și psihică a fost ignorată. *Codul civil român* din 2009 (NCC), intrat în vigoare la data de 1 octombrie 2011, cuprinde, pentru prima dată în sistemul nostru de drept, dispoziții exprese în această materie. În Cartea I – „Despre persoane”, Titlul I – „Persoana fizică”, capitolul al II-lea este intitulat „Respectul datorat ființei umane și drepturile ei inerente” (art. 58- 81). Având denumirea marginală „Drepturi ale personalității”, art. 58 NCC prevede: „Orice persoană are dreptul la viață, la sănătate, la integritate fizică și psihică, la demnitate, la propria imagine, la respectarea vieții private, precum și la alte asemenea drepturi recunoscute de lege. Aceste drepturi nu sunt transmisibile”.

Drepturile personalității sunt inerente calității de ființă umană și aparțin fiecărui individ prin simplul fapt că este om. Ele constituie instrumente juridice menite să asigure o protecție adecvată omului modern. Aceste drepturi privesc protecția corpului uman, dar și ocrotirea valorilor morale sau integritatea morală a persoanei. Enumerarea realizată de legiuitor în această materie nu este limitativă. Acest fapt rezultă din mențiunea „și alte asemenea drepturi” cuprinsă în art. 58 NCC.

Drepturile personalității sunt drepturi nepatrimoniale, așa încât au caracterele juridice specifice acestei categorii de drepturi. Fiind inerente ființei umane, durează toată viața acesteia. Caracterul netransmisibil este consecința faptului că aceste drepturi se sting la decesul titularului, așa cum se sting și alte drepturi nepatrimoniale. Ele nu pot fi transmise prin moștenire. Caracterul incesibil este cel care nu permite transmiterea acestor drepturi prin acte juridice *inter vivos*, cu titlu oneros sau cu titlu gratuit. În consecință, aceste drepturi sunt insesizabile, adică nu pot fi executate silit pentru realizarea creanțelor creditorilor. În fine, aceste drepturi sunt opozabile *erga omnes*, față de orice subiect de drept.

Chiar dacă odată cu decesul încetează personalitatea juridică a omului, iar drepturile personalității se sting, în considerarea a ceea ce a reprezentat în timpul vieții, persoanei decedate i se datorează respect (E. Chelaru, *Comentarii Beck*, p. 89). Secțiunea a 4-a a Capitolului al II-lea, menționat mai sus, este intitulată „Respectul datorat persoanei și după decesul său” și cuprinde patru articole: art. 78 NCC – „Respectul datorat persoanei decedate”; art. 79 NCC – „Interzicerea atingerii memoriei persoanei decedate”; art. 80 NCC – „Respectarea voinței persoanei decedate”; art. 81 NCC – „Prelevarea de la persoanele decedate”.

Respectul datorat persoanei decedate are, în primul rând, o dimensiune religioasă, morală și cutumiară, așa încât este o noțiune care ține de tradiție. Ea a primit o consacrare legală prin reglementările conținute de prevederile NCC, dar și de legislația specială. Astfel, Legea nr. 104 din 27 martie 2003 cuprinde dispoziții exprese privind manipularea cadavrelor umane și prelevarea organelor și țesuturilor de la cadavre în vederea transplantului, folosirea cadavrelor în scop didactic și științific, precum și organizarea serviciului pentru exploatarea cadavrelor din cadrul instituțiilor de învățământ superior medical. Prin cadavre umane se înțelege persoanele care nu mai prezintă nici un semn de activitate cerebrală, cardiacă sau respiratorie și care sunt declarate decedate din punct de vedere medical, potrivit legii. Confirmarea medicală a morții cerebrale se face pe baza criteriilor de diagnostic stabilite conform legii. Pe de altă parte, Legea nr. 95 din 14 aprilie 2006 privind reforma în domeniul sănătății, cuprinde dispoziții privind efectuarea prelevării și transplantului de organe, țesuturi și celule de origine umană în scop terapeutic. Sunt reglementate condițiile în care se poate face prelevarea de organe, țesuturi și celule de la donatorul decedat. Donator decedat fără activitate cardiacă este persoana la care s-a constatat oprirea cardiorespiratorie iresuscitabilă și ireversibilă, confirmată în spital de doi medici primari. Confirmarea donatorului decedat fără activitate cardiacă se face conform unui protocol de resuscitare prevăzut de lege. Donator decedat cu activitate cardiacă este persoana la care s-a constatat încetarea ireversibilă a tuturor funcțiilor creierului, conform protocolului de declarare a morții cerebrale prevăzut de lege. De subliniat că declararea morții cerebrale se face de către medici care nu fac parte din echipele de coordonare, prelevare și transplant de organe, țesuturi și celule de origine umană. Prin delimitarea clară a acestor competențe medicale – declararea morții, pe de o parte, și prelevarea, pe de altă parte, legea menține un echilibru între interesele care se pot afla în conflict în această materie.

În conformitate cu dispozițiile art. 78 NCC „persoanei decedate i se datorează respect cu privire la memoria sa, precum și cu privire la corpul său”. Așadar, această noțiune privește două aspecte majore: „memoria” și „corpul”. Deși nu mai este o persoană, în sens juridic, corpul neînsuflit este „împregnat de personalitatea celui care a fost” (O. Ungureanu, C. Munteanu, *Persoanele*, p. 105). Respectul cu privire la corpul persoanei decedate se poate manifesta pe mai multe planuri. Mai întâi, el impune un comportament decent față de cadavru și față de funeraliile persoanei decedate. Pe de altă parte, se va avea în vedere că realizarea prelevării de organe, țesuturi și celule umane în scop terapeutic sau științific trebuie efectuată numai în condițiile impuse de lege.

De menționat că legea penală română pedepsește profanarea prin orice mijloace a unui cadavru. Infracțiunea este sancționată cu pedeapsa închisorii. De asemenea, manipularea cadavrelor, precum și prelevarea de țesuturi și organe de la cadavre, cu încălcarea prevederilor legii, constituie infracțiune, care se pedepsește, de asemenea, cu închisoarea.

2. Interzicerea atingerii memoriei persoanei decedate. Potrivit dispozițiilor art. 79 NCC „memorie persoanei decedate este protejată în aceleași condiții ca și imaginea și reputația persoanei aflate în viață”. Memoria persoanei decedate este amintirea pe care cei care au cunoscut-o în timpul vieții o păstrează despre aceasta. Protecția juridică a memoriei persoanei decedate este asigurată prin trimitere la dispozițiile legale consacrate „dreptului la

imagine” (art. 73 NCC) și „dreptului la reputație” (art. 72 alin. 2 NCC) ale persoanei aflate în viață, care se aplică în mod corespunzător.

În primul rând, NCC prevede expres că „orice persoană are dreptul la propria imagine” (art. 73 alin. 1). În exercitarea acestui drept persoana este îndreptățită „să interzică ori să împiedice reproducerea, în orice mod, a înfățișării sale fizice ori a vocii sale sau, după caz, utilizarea unei asemenea reproduceri” (art. 73 alin. 2). Publicarea unei fotografii sau unei înregistrări video care prezintă rămășițele pământești ale unei persoane, realizată fără consimțământul dat în timpul vieții de defunct și în absența acordului familiei acestuia, poate să constituie o atingere adusă memoriei persoanei decedate. Unele fapte prin care se încalcă obligația de a respecta corpul uman și după decesul persoanei, constituie în același timp o atingere adusă memoriei acesteia (cum este cazul profanării unui cadavru).

În al doilea rând, NCC prevede că este interzisă orice atingere adusă onoarei și reputației unei persoane, fără consimțământul acesteia ori fără respectarea limitelor prevăzute de lege (art. 72 alin. 2). Onoarea și reputația sunt două fațete ale dreptului la demnitate. Onoarea este un sentiment complex, determinat de percepția pe care fiecare persoană o are despre demnitatea sa, dar și de modul în care ceilalți o percep sub acest aspect. Dacă onoarea este înăscută, reputația este, de cele mai multe ori, dobândită prin modul exemplar în care persoana se comportă în viața sa privată sau socială (E. Chelaru, *Comentarii Beck*, p. 79).

În fine, dreptul la propria imagine și dreptul la reputație, ca drepturi ale personalității, nu sunt nelimitate. NCC prevede două categorii de limite: a) limite permise de lege, convenții sau pacte internaționale, pe care autoritățile publice le pot impune în interesul general; b) limite care decurg din exercitarea drepturilor similare ale altora. Așadar, nu constituie o încălcare a acestor drepturi „atingerile care sunt permise de lege sau de convențiile și pactele internaționale privitoare la drepturile omului la care România este parte” (art. 75 alin. 1 NCC). De asemenea, „exercitarea drepturilor și libertăților constituționale cu bună-credință și cu respectarea pactelor și convențiilor internaționale la care România este parte” nu constituie o încălcare a acestor drepturi (art. 75 alin. 2 NCC).

3. Respectarea voinței persoanei decedate. Potrivit art. 80 alin. 1 NCC ”Orice persoană poate determina felul propriilor funeralii și poate dispune cu privire la corpul său după moarte. În cazul celor lipsiți de capacitate de exercițiu sau a celor cu capacitate de exercițiu restrânsă este necesar și consimțământul scris al părinților sau, după caz, al tutorelui”.

Pentru dreptul civil român constituie un element de noutate consacrarea *expressis verbis* a dreptului de a dispune de sine însuși. Art. 60 NCC prevede că „persoana fizică are dreptul să dispună de sine însăși, dacă nu încalcă drepturile și libertățile altora, ordinea publică sau bunele moravuri”.

Dreptul de a dispune de sine însuși sau dreptul la autonomie personală înscris în NCC răspunde nevoii personale a omului modern de a face alegeri cu privire la integritatea sa fizică sau morală. Originea acestui drept se află pe terenul bioeticii și al drepturilor omului. Curtea Europeană a Drepturilor Omului a creat conceptul de „autonomie personală”, care a intrat treptat în legislațiile interne, așa cum este și cazul recent al României. În cauza *Pretty vs. Regatul Unit al Marii Britanii* (29.04.2002), Curtea a apreciat că viața privată este o noțiune largă, care include aspecte privind identitatea psihică și socială a individului, mai ales dreptul la autodeterminare, dreptul la dezvoltare personală, dreptul la respectarea deciziei de a avea sau nu un copil. În alte cauze ulterioare precum *K.A. și A.D. vs. Belgia* (CEDO 17.02.2005), *Evans vs. Regatul Unit al Marii Britanii* (CEDO, 10.04.2007), *Dickson vs. Regatul Unit al Marii Britanii* (04.12.2007), Curtea a dezvoltat acest concept. Așadar, în temeiul principiului autonomiei personale, persoana fizică poate decide singură, în mod liber, cu privire la sine, sub toate aspectele sale existențiale: fizic, psihic, moral, intelectual.

În sfera actelor de dispoziție asupra corpului uman se plasează și actul prin care persoana alege ca, după moarte, corpul său să fie incinerat sau înhumat (art. 80 alin. 1 NCC), ori consimte la prelevarea organelor, țesuturilor sau celulelor sale, în scop terapeutic sau științific (art. 81 NCC). Cu privire la funeralii, persoana poate decide, prin testament, dacă și unde dorește să fie înhumată sau incinerată, care să fie destinația cenușii rezultate, ori poate decide cu privire la detalii ale ceremoniei funerare. Nu este obligatoriu ca testamentul să conțină dispoziții referitoare la bunurile defunctului (art. 1035 NCC), așa încât poate să privească doar aceste aspecte nepatrimoniale.

În exercitarea dreptului de dispoziție asupra corpului după moarte, persoana își poate încredința corpul unei instituții de învățământ superior medical, pentru efectuarea de cercetări științifice, ori unui spital, în vederea prelevării de celule, țesuturi sau organe necesare transplantului.

Este reglementată și situația în care persoana nu a dispus nimic în legătură cu funeraliile sale. În lipsa unei opțiuni exprese a persoanei decedate, va fi respectată, în ordine, voința soțului, părinților, descendenților, rudelor în linie colaterală până la al patrulea grad inclusiv, legatarilor universali sau cu titlu universal ori dispoziției primarului localității unde a avut loc decesul. În toate cazurile se va ține seama de apartenența confesională a persoanei decedate (art. 80 alin. 2 NCC). Ordinea prevăzută de lege pare imperativă, așa încât exprimarea voinței soțului supraviețuitor lasă fără efecte manifestarea de voință a părinților etc. În ultimul rând, în lipsa voinței celorlalți, poate să intervină primarul localității.

4. Prelevarea de la persoanele decedate. Prelevarea de organe, țesuturi și celule umane, în scop terapeutic sau științific, de la persoanele decedate se efectuează numai în condițiile prevăzute de lege, cu acordul scris, exprimat în timpul vieții, al persoanei decedate sau, în lipsa acestuia, cu acordul scris, liber, prealabil și expres dat, în ordine, de soțul supraviețuitor, de părinți, de descendenți ori, în sfârșit, de rudele în linie colaterală până la al patrulea grad inclusiv (art. 81 NCC). NCC instituie regula *consimțământului expres*, spre deosebire de alte legislații care permit asemenea prelevări de la persoane decedate pe baza unui *consimțământ prezumat* din absența unui refuz exprimat înainte de moarte.

Legea civilă distinge două situații: a) persoana și-a dat acordul în timpul vieții; b) nu există un acord al persoanei dat în timpul vieții. Persoana își poate da acordul la prelevarea ce se va realiza după decesul ei fie prin act autentic, fie prin înscrierea în Registrul național al donatorilor de organe, țesuturi și celule (art. 147 din L. 95/ 2006). Actul autentic la care se referă legea este o declarație notarială (denumită „declarație – decizie”), în conținutul căreia trebuie să fie menționate expres organele, celulele sau țesuturile pe care persoana este de acord să le doneze. Este important de reținut că persoana care a dat o asemenea declarație are posibilitatea să revină și să-și retracteze consimțământul. Actul de revocare poate fi, de asemenea autentic, sau poate fi un înscris sub semnătură privată, cu condiția ca acesta să fie semnat și de doi martori.

Pe de altă parte, persoana poate să își exprime expres și refuzul de a fi supusă prelevării după deces. În această situație, nici membrii familiei sale nu vor putea consimți la o asemenea prelevare. Refuzul poate fi exprimat prin act scris, avizat de către medicul de familie sau prin înscrierea în Registrul național al celor care refuză să doneze organe, țesuturi sau celule.

În ipoteza în care persoana nu a consimțit expres la prelevare, dar nici nu și-a exprimat refuzul în acest sens, după decesul său își pot da acordul în acest scop membrii familiei. Și în această situație, ordinea prevăzută de lege trebuie respectată. Este chemat să decidă, în primul rând, soțul supraviețuitor. După acesta, pot decide, în ordine: părinții, descendenții sau rudele în linie colaterală până la al patrulea grad inclusiv. Este respectat principiul proximității gradului de rudenie: rudele sunt chemate să decidă în ordinea gradului de rudenie. Spre

exemplu, mai întâi copiii și apoi nepoții, sau, în linie colaterală, mai întâi fratele sau sora și apoi nepotul de frate sau de soră.

Preluarea cadavrelor în scop didactic sau științific este reglementată de norme speciale. Catedrele de anatomie, de anatomie patologică (din instituțiile de învățământ superior medical uman) și serviciile de prosecturi și anatomie patologică (din spitale) pot prelua cadavre în acest scop în următoarele situații:

a) în situația în care exista o înțelegere expresă prealabilă, acordată în scris, a pacientului sau a familiei;

b) persoanele în viața își pot pune la dispoziția instituției de învățământ superior medical uman corpul, după deces, în baza unor norme comune elaborate de serviciile de prosectura ale spitalelor și conducerea instituțiilor de învățământ superior medical uman;

c) cadavrele nerevendicate într-o perioadă mai mare de 10 zile după deces sau cele fără aparținători sunt preluate de serviciile pentru exploatarea cadavrelor ale catedrelor de anatomie, în baza unor norme comune stabilite de spitale și senatul instituțiilor de învățământ superior medical uman.

Instituțiile de învățământ superior medical uman care preiau cadavre în scop didactic sau științific asigură serviciile funerare. Au această obligație și pentru cadavrele folosite în scopul donării de organe sau țesuturi, în vederea efectuării procedurilor de transplant.

5. Concluzii. *Noul Cod Civil Român* cuprinde dispoziții exprese privind drepturile personalității, care sunt inerente calității de ființă umană și care aparțin fiecărui individ prin simplul fapt că este om.

În momentul decesului persoanei fizice încetează personalitatea juridică a acestuia, iar drepturile personalității se sting. Legea intervine în această materie și impune obligația de a respecta memoria persoanei decedate și obligația de respect cu privire la corpul persoanei decedate. Se are în vedere că tradiția impune în această materie respectul datorat persoanei decedate, dar și respectul datorat doliului familiei și sentimentelor pioase ale urmașilor.

În dreptul român, potrivit normelor constituționale, libera dezvoltare a personalității umane reprezintă o valoare supremă (art. 1 alin. 3 din Constituție). Ea constituie un vector al interpretării tuturor dispozițiilor constituționale privind libertatea (D.C. Dănișor, *Constituția României comentată*, p. 65). Dreptul persoanei de a dispune de ea însăși este menționat în art. 26 alin. 2 din Constituție. Cunoscut și sub denumirea de dreptul persoanei de a dispune de corpul său sau de libertatea corporală, acest drept a fost refuzat multă vreme pe motive religioase, morale sau cutumiare.

În acest cadru constituțional, NCC reglementează dreptul persoanei de a dispune cu privire la corpul său după moarte. Spre deosebire de alte legislații care permit prelevarea de organe de la persoane decedate pe baza unui consimțământ prezumat din absența unui refuz exprimat înainte de moarte, NCC instituie regula *consimțământului expres*.

În măsura în care drepturile reglementate în art. 78-81 NCC sunt încălcate, legea prevede mijloace juridice de intervenție care pot fi folosite de membri familiei. Cu denumirea marginală „Decesul titularului dreptului nepatrimonial” art. 256 alin. 1 NCC prevede: „Acțiunea pentru restabilirea dreptului nepatrimonial încălcat poate fi continuată sau pornită, după moartea persoanei vătămate, de către soțul supraviețuitor, de oricare dintre rudele în linie dreaptă ale persoanei decedate, precum și de oricare dintre rudele sale colaterale până la gradul al patrulea inclusiv”. Aceleași persoane pot să pornească „acțiunea pentru restabilirea integrității memoriei unei persoane decedată” (art. 256 alin. 2 NCC).

Bibliografie

Ovidiu Ungureanu, Cornelia Munteanu, *Drept civil. Persoanele* (în reglementarea noului *Cod civil*), Editura Hamangiu, București, 2011.

Horia Diaconescu, Sevastian Cercel, *Răspunderea juridică în domeniul prelevării și transplantului în dreptul român*, Editura Universul Juridic, București, 2009.

Ion Dogaru, Sevastian Cercel, *Drept civil. Persoanele*, Editura C.H. Beck, București, 2007.

Ovidiu Ungureanu, *Protecția drepturilor nepatrimoniale cu privire specială asupra drepturilor personalității în concepția codului civil* (Legea nr. 287/ 2009), în *Culegere de studii. In honorem Alexandru Bacaci, Ovidiu Ungureanu*, Editura Universul Juridic, București, 2012.

Lavinia Tec, *Considerații asupra drepturilor personalității referitoare la corpul uman reglementate în Noul Cod Civil*, în *Culegere de studii. In honorem Alexandru Bacaci, Ovidiu Ungureanu*, Editura Universul Juridic, București, 2012.

Fl. A. Baias, E. Chelaru, R. Constantinovici, I. Macovei (coordonatori), *Noul Cod civil. Comentariu pe articole art. 1-2664*, Comentarii Beck, Editura C.H. Beck, București, 2012.

D.C. Dănișor, *Constituția României comentată. Titlul I. Principii generale*, Editura Universul Juridic, București, 2009.

Legea nr. 104 din 27 martie 2003 privind manipularea cadavrelor umane și prelevarea organelor și țesuturilor de la cadavre în vederea transplantului.

Legea nr. 95 din 14 aprilie 2006 privind reforma în domeniul sănătății, Titlul VI – Efectuarea prelevării și transplantului de organe, țesuturi și celule de origine umană în scop terapeutic.